

Alâ b. Hadramî'nin İdarî, Siyasî, İktisadî ve Askerî Alanlardaki Faaliyetleri

The Activities of al-'Ala' al-Hadramî in Administrative,
Political, Economic and Military Areas

Mustafa Çavuşoğlu*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Article Type: Research Article

<https://doi.org/10.56288/siyer.1076093>

Geliş Tarihi: 19 şubat 2022/Date Received: 19 February 2022

Kabul Tarihi: 05 Haziran 2022/Date Accepted: 05 June 2022

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mustafa Çavuşoğlu)

* Dr Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Selçuklu Mahmut Sami Ramazanoğlu Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi/Necmettin Erbakan University, Institute of Social Sciences, Department of Islamic History and Arts, Seljuk Mahmut Sami Ramazanoğlu Girls Anatolian Imam Hatip High School, mustafacvs1969@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4121-1974>

Bu makale, "Alâ b. Hadramî'nin Hayatı ve İslâm Tarihindeki yeri" isimli doktora seminerimizden (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Danışman: Prof. Dr. İsmail Hakkı Atçeken) geliştirilerek hazırlanmıştır.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Öz

Her biri, ayrı özellik ve değere sahip İslâm'ın ilk nesli olan sahâbe içerisinde farklı şahsiyetleri tanımış olmak, o dönemin fotoğrafını çekmeyi ve bazı çıkarımlarda bulunmayı kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda birçok sahâbî araştırmaya konu olmuştur. Bu çalışma, bu alanda yapılan araştırmalara katkı sağlamayı ve o döneme farklı açıdan ışık tutmayı hedeflemektedir. Sahâbe, öncelikle Hz. Peygamber'in eğitiminden geçmiş, dinin emir ve yasaklarını bizzat ondan öğrenmiştir. Sahâbe, bu eğitim sayesinde günü geldiğinde Hz. Peygamber'in kendilerine vermiş olduğu kadılık, kâtiplik, elçilik, valilik, komutanlık vb. bürokratik görevleri hakkında yerine getirmiştir. Bu çalışmada, Hadramût bölgesi kabilelerinden Kinde'ye mensup olup erken dönemde Müslüman olan, Hudeybiye antlaşmasından sonra tarihî olaylarda karşımıza çıkmasına rağmen, sahip olduğu vasıflar sayesinde Hz. Peygamber'in Medine'de kurduğu devletin siyasî, idarî ve iktisadî kadrolarında yer alan Alâ b. Hadramî incelenmiştir. Hz. Peygamber, Alâ b. Hadramî'yi sahip olduğu bazı vasıflar nedeniyle, bir göreve atanmak için sadece okuma yazma bilmenin yeterli olmadığı, mutlak liyakatin esas olduğu bir dönemde bazı resmî vazifelerle görevlendirmiştir. Araştırmada Alâ b. Hadramî hakkında farklı kaynaklardaki veriler bir araya getirilerek gerek Hz. Peygamber gerek Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde ifa ettiği bürokratik görevler hakkında tartışmalara sebep olan bazı konular analiz edilerek aydınlatılmaya gayret edilmiştir.

Anahtar kelimeler: İslâm Tarihi, Asr-ı Saâdet, Alâ b. Hadramî, Sahâbî, Kâtip.

Abstract

Knowing different personalities among the Companions, the first generation of Islam, each of which has different characteristics and values, makes it easier to make some inferences by taking pictures of that period. In this context many Companions have been the subject of studies. This study aims to contribute and light the research in this field. The Companions, first of all, were educated by the Prophet himself and learned the orders and prohibitions of religion from him. Thanks to this training they received, the companions fulfilled the bureaucratic duties such as the qadi-ship, clerkship, embassy, governorship, commandership etc., that the Prophet had given them when the day came. In this study, al-'Alâ' al-Hadramî, who belongs to the Kinda tribe of the Hadramut region, and a Muslim in the early period, although we encounter him in historical events after the Hudeybiye treaty, he took part in the political, administrative and economic cadres of the state established by the Prophet in Medina due to his qualities, has been searched. The prophet assigned al-'Alâ' al-Hadramî to some official duties, due to some of his qualifications, at a time when it was not sufficient to be able to read and write only to be appointed to a task, but absolute merit was essential. In the research, some of the issues that caused debate about the bureaucratic duties he performed during the period of the Prophet, Abu Bakr and Umar will be analyzed and will be tried to be clarified bringing the data about al-'Alâ' al-Hadramî from different sources together.

Keywords: Islamic History, Age of Bliss, al-'Alâ' al-Hadramî, Companion, Clerk.

Giriş

Hız. Peygamber, nübüvvetin ilk gününden vefat ettiği güne kadar Allah'tan aldığı vahyi şahsında tatbik edip, insanlara tebliğ ve tebyin etmişti. Bunu da vefatından önce, Veda Hutbesi'nde on binlerce insana onaylatmış ve bu olaya bizzat Allah'ı şahit tutmuştu. Hız. Peygamber'in vefatından sonra devlet başkanı olan Hız. Ebû Bekir (ö. 11/632) ve Hız. Ömer de (ö. 23/644), onun yolundan giderek ortaya koyduğu prensipler doğrultusunda devleti idare etmişlerdi. Belki bu sebepten dolayı kendi dönemleri, benimsedikleri yönetim tarzı itibarıyla "Asr-ı Saadet'e" benzetilmiştir.

Allah Resûlü, Medine'de tüm dünya tarihini etkileyecek olan İslâm devleti ve medeniyetinin temellerini atarken kurduğu bu devletin kadrolarını bizzat kendisi yetiştirmişti. İslâm'ın ilk nesli olan ve sahâbe diye isimlendirilen bu şahsiyetlerin büyük bir kısmı araştırmalara konu olmuştur. Yaptığımız incelemeler sonunda o dönemde yetişmiş ve devlet kadrolarında yer almış isimlerden biri olan; idarî, siyasî, iktisadî ve askerî bir çok faaliyette önemli rol alan Alâ b. Hadramî hakkında müstakil bir çalışma olmadığı tespit edilmiştir. Bu konuda karşılaştığımız çalışmalar Ahmet Önkal'ın "Alâ b. Hadramî" isimli ansiklopedi maddesi^[1] ve Mevlüt Poyraz'ın "Alâ b. Hadramî'nin İslâm Tarihindeki Yeri" isimli makale olmuştur.^[2] Bu çalışmalardan farklı olarak biz bu makalede Alâ b. Hadramî'nin idarî, siyasî, iktisadî askerî ve ilmî alanlardaki faaliyetlerini inceleyerek, konuyla ilgili Mevlüt Poyraz'ın ortaya koyduğu tespitlerde, farklı tespitlerimizi belirteceğiz. Bununla birlikte öncelikli olarak hayatına dair kısa bir bilgilendirmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

A. Alâ b. Hadramî'nin Ailesi, Hayatı ve Kişiliği

Tam ismi, el-Alâ b. Abdullah b. İ'mâd,^[3] A'bbâd^[4] b. Dimâd b. Selmâ b. Ekber b. Rabia' b. Mukanna'^[5] b. Mâlik b. 'Avîf^[6] b. Mâlik b. el-Hazrec b. Ubey b. es-Sadîf

-
- [1] Ahmet Önkal, "Alâ b. Hadramî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Divantaş, 1989), 2/310.
- [2] Mevlüt Poyraz, "Alâ' b. el-Hadramî'nin İslâm Tarihindeki Yeri = The Place of Alâ b. al-Hadramî in the History of Islam", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)* 52 (2019), 311-333.
- [3] Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Siyeru a'lâ mi'n-nübelâ'*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1982), 1/262; Şihâbüddin Ebi'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Kinânî el-Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe* (Mısır: y.y., 1939), 2/497.
- [4] İzzüddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Muhammed İbrahim el-Bennâ ve ark. (b.y.: y.y., ts.), 2/74.
- [5] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 2/74.
- [6] Şihâbüddin Ebi'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Kinânî el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb* (Beyrût: Dâru Sâdır, 1968), 8/178.

b. Zeyd b. Mani^[7] b. el-Hadramî^[8] olan ve Kehlân asıllı olup Kinde kabilesine mensup Alâ'ya, Hadramî nisbesinin, ailesinin Mekke'ye Hadramût bölgesinden gelmiş olması dolayısıyla verildiği ve bu konuda şüphe olmadığı söylenmiştir.^[9] İmruülkays (öl. 25/645) gibi Yemen ve Hicaz'ın reisleri bu bölgede oturmuştu. Onlardan biri olan Eş'as b. Kays (öl. 40/661), kabilesinden bir grup insanla birlikte 9/631 yılında Medine'de Hz. Peygamber'i ziyaret ederek Müslüman olmuş fakat 11/633 yılında Hz. Ebû Bekir'in halifeliği zamanında yeniden irtidat etmişlerdi.^[10]

Alâ b. Hadramî, babası Abdullah b. Dımâd'ın^[11] Benî Ümeyye b. Abdüşşems b. Abdimenaf'ın halifi^[12] olarak Mekke'de yaşaması sebebiyle burada büyü-müştü.^[13] ensarın Evs kolundan olan annesi, Zühre bint Mâlik b. Huzeyfe b. Âmir b. Cehcebâ b. Hureyş b. Cehcebâ'dır.^[14] Alâ b. Hadramî'nin bir çok kardeşi olmuştu.^[15] Müslümanlar tarafından Batn-ı Nahle'de müşrik iken öldürülmüş^[16] ve İslâm tarihinde malî humus^[17] olarak alınmış ilk kişi olan Amr b. Hadramî onlardan birisidir.^[18] Mekke-İrak yolu üzerinde bulunan ve Mekke'nin en üst mahallesi olan Ebtah'taki Bi'ri Meymûn denilen kuyunun sahibi Meymûn

- [7] Ebû Amr eş-Şeybânî Halife b. Hayyât, *Tabakât-ü Halife b. Hayyât* (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1993), 133.
- [8] İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/74; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/497; Abdullah b. 'Ammâr, Abdullah b. Ubeyde b. Dımâr olduğunu söyleyenlerde vardır. bkz. Ebî Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdülber, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed Bicâvî (Kâhire: Nahda Mısır, 1939), 3/1085; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/74.
- [9] İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 3/1086; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/74; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî. (Beyrût: Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, 1997), 3/236; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali Kalkaşandî, *Nihâyetü'l-ereb fî ma'rifeti ensâbi'l-arab*. thk. İbrahim İbyârî. (Beyrût: Dâru'l-Kitâbü'l-Benânîn, 1980), 1/409; Ömer Rızâ b. Muhammed b. Râğîb b. Abdulganîy Kehhâle, *Mu'cemu kabâili'l-arab el-kadîme ve'l-hadîse*, (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1994), 3/998; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm kâmus-u terâcim*, (Beyrût: y.y., ts.), 5/45.
- [10] Kalkaşandî, *Nihâyetü'l-ereb*, 1/409; Kehhâle, *Mu'cemu kabâili'l-arab*, 3/998.
- [11] Ebî Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Meâ'rif*. thk. Muhammed İsmail Abdullah es-Sâvî, (Beyrût: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, 1980), 283.
- [12] Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 239; İbn Abdülber, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 3/1086; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/74. Ayrıca Halif; Câhiliye Arapları'nda kabilelerin veya şahısların yardımlaşma, dayanışma ve himaye amacıyla yaptıkları antlaşma ve ittifakları ifade eder. Hilf yapan kişilere halif denir. Geniş bilgi için bkz. Özkuyumcu, "Hilf", 18/29-30.
- [13] Ebü'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, thk. Abdullah İsmail es-Sibâî, (b.y: y.y., 1938), 239; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 3/1086; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/74; Zirikli, *el-A'lâm*, 5/45; Nadir Özkuyumcu, "Hilf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: DİVANTAŞ, 1998), 18/29-30; Makrizî, Ebü Süfyân'ın babası Harb b. Ümeyye'nin halifi olduğunu söyler. bkz. Takıyyüddin Ahmed b. Ali Abdulkâdir b. Muhammed Makrizî, *el-İmtâ'ul-Esmâ*, thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysi, (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 5/286.
- [14] Halife b. Hayyât, *Kitâbü't-Tabakât*, 133.
- [15] İbn Hacer bu sayının on olduğunu bildirir. bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, 8/178.
- [16] İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/74; İbn Hacer Bedir savaşını bu olaya bağlar. bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, 8/178.
- [17] "Ganimetlerden devlet bütçesine ayrılan beşte birlik pay." Geniş bilgi için bkz. H. Yunus Apaydın, "Humus", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Divantaş, 1998), 18/ 369-370.
- [18] İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 3/1086; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/74.

b. Hadramî^[19] ve Bedir'de Müslümanlar tarafından öldürülmüş olan Âmir b. Hadramî ise,^[20] Alâ b. Hadramî'nin diğer kardeşlerindedir. Kaynaklarda Alâ'nın, Ebû Süfyan'la evlenmiş fakat sonradan boşanmış Su'be bint Hadramî isimli bir de kız kardeşinden bahsedilmektedir.^[21]

Alâ b. Hadramî'nin, erken dönemde İslâm'a girdiği belirtilmesine rağmen^[22] ilk hicret edenler arasında veya Bedir, Uhud, Hendek savaşları gibi ashâbın faziletini ortaya koyan ve onları ön plana çıkaran tarihi olaylarda ismine rastlanmamıştır. Çünkü Alâ b. Hadramî, Hz. Peygamber'in davetine karşı tepki gösteren Ümeyyeoğulları'nın halîfi/müttefikî idi. Şahıs olarak farklı kabilelere mensup bazı kimseler, Hz. Peygamber'e muhalefet etmede ön plana çıksa da özellikle Ümeyyeoğulları'nın Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarındaki faaliyetleri, bilinen bir gerçektir. Bu sebeple Alâ b. Hadramî, erken dönemde Müslüman olmuşa bile başlangıçta bu aile sebebiyle Müslümanlığını gizleme zorunluluğu hissetmiş olabilir. Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra barış ortamıyla birlikte onun da Müslüman olduğunu izhar etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca Mekke fethine kadar Medine'ye hicret etmek mümkündür.^[23] Dolayısıyla kaynaklarda onun isminin Hudeybiye'den sonra ve fetihden önce siyasî, askerî, idarî ve iktisadî faaliyetlerde karşımıza çıkması, erken dönem Müslüman olanlar arasında zikredilmesi ihtimalini güçlendirmektedir. Her hâlükârda Alâ b. Hadramî, ilmi ve takvası ile gerek Hz. Peygamber gerek sahâbe nezdinde her zaman özel bir yere sahip olmuştur.

İslâm tarihinde devlet müesseselerinin Hz. Ömer döneminde kurum-sallaştığı söylenmiştir. Ancak M 20. yüzyılda yaşamış olan Kettânî'nin (öl. 1962) *et-Terâtib*'inde^[24] ve bazı çağdaş kaynaklarda,^[25] birçok müessesenin

[19] İbn Kuteybe, *el-Meâ'rif*, 283; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 3/1086; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/235.

[20] İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 3/1086; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 4/74.

[21] İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 3/1086; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 4/74; Hâfız Cemâlüddîn Ebû'l-Haccâc Yûsuf Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 22/484.

[22] Hamîdullah, hicretten önce Müslüman olduğunu nakleder. bkz. Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti)*, çev. Salih Tuğ, (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1990), 1/456.

[23] Fetihden önce en son hicret eden kişinin Hz. Peygamber'in amcası Abbas b. Abdulmuttalib olduğu rivayet edilmiştir. bkz. İzzüddin Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, ed. Caralouş Johannes Tornberg (Beyrût: Dâru Sâdır, 1965), 2/213.

[24] Asr-ı Saâdet'te Hz. Peygamber'in tesis ettiği memuriyetler ve görevlendirdiği memurlar hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed Abdülhay b. Abdülkebir Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye ve'l-amâlât ve's-sinâât ve'l-metâcîr ve'l-hâle-tül-ilmîyye elleti kâneti alâ ahâdi te'sisil-medîneti'l-islâmîyye fi'l-medînetil-münevvereti'l-ilmîyye*, (Beyrût: Dâru'l-Erkam, 1993), 1 ve 2. ciltler.

[25] Cengiz Kallek, "Asr-ı Saâdet'te Devlet Piyasa ilişkisi", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994), 3/403-468. Ayrıca örneklik bakımından, Hz. Peygamber devlet müesseselerini kurup memurlar tayin ederken en ince detayları dahi düşünüyordu. Bu minvalde o, hicretten sonra Medine'deki ticari hayatta etkin olan Yahudi nüfuzunu

temelinin Hz. Peygamber zamanında atıldığı bildirilmiştir. Hz. Peygamber'e kâtiplik yaptığı bilinen Alâ b. Hadramî'nin, Hz. Peygamber'le yazıştıkları bir mektubuna kendi ismiyle başladığı rivayet edilmiştir.^[26] Biz bu müesseseleri Alâ b. Hadramî'nin yerine getirdiği görevler açısından inceleyeceğiz.

B. Siyasî Faaliyetleri

Kur'ân'ı Kerim'in nüzûlü sürecinde âyetlerin kaybolma ve unutulma endişe- siyle yazılması ilk günden itibaren bir zorunluluk haline gelmişti. Bu sebeple Hz. Peygamber, nazil olan âyetlerin yazımı için vahiy kâtipleri görevlendirdiği gibi, resmi yazışmaları ve anlaşmaları kayda geçirmek için de kâtipler görevlendirmiştir. Dolayısıyla daha o zamanlarda farklı yazıları kaleme alan ve takip eden kâtiplerin varlığı bildirilmektedir.^[27] Devlet adına çeşitli yazışma işlerini yerine getirmekle görevli memurlara "Kâtip" denilmiştir.^[28] Kaynaklarda Hz. Peygamber'in kâtiplerinin sayısı on,^[29] yirmi üç,^[30] yirmi dört,^[31] kırk üç^[32] ve elli yedi^[33] olarak rivayet edilmiştir.

Hz. Peygamber, Medine'de temellerini attığı İşlâm devletinin kadrolarını oluştururken, ilk zamanlarda okuma yazma bilenlerin sayısının çok az olmasına rağmen^[34] liyakat esasına göre görev dağıtımı yapmıştır. Kendisine verilen görevlere hâlel getiren isimlere hiç göz yummamış, gereği ne ise onu yapmaktan kaçınmamıştır. Bunun örneğini de Mekke fethi günü bize

kırmak ve Müslümanlara sosyal hayatta kendi kendilerini ayakta tutabilecek ekonomik gücü kazandırmak adına Medine'de bir Pazar kurmuştur. Bu pazar yerinin tayininden, pazarın işleyiş kurallarının denetlenmesine, üretici ve tüketicinin ayrı ayrı korunmasına varıncaya kadar her aşamada bizzat kendisi bulunmuş ve takip etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Kallek, "Asr-ı Saâdette Devlet Piyasa İlişkisi", 3/414-420.

[26] Konuyla ilgili bilgi "İlmi Faaliyetleri" başlığı altında verilecektir.

[27] Muhammed Mustafa A'zamî, "Asr-ı Saâdet'te Yazı ve Vahiy Kâtipleri", ev. Durak Pusmaz, *Bütûn Yönleriyle Asr-ı Saâdette İşlâm*, ed. Vecdi Akyüz (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994), 1/368 ve 371.

[28] Geniş bilgi için bkz. A'zamî, "Vahiy Kâtipleri", 1/371; Mustafa Sabri Küükaşı, "Kâtip", *Türkiye Diyanet Vakfı İşlâm Ansiklopedisi* (Ankara: Divantaş, 2002), 25/53-55.

[29] İbn Abdırabbih, *İkdü'l-ferîd*, 4/168.

[30] Hz. Peygamber'in yirmi üç kâtibinin ismi sıralanır ve bazılarının kısa biyografisi verilir. bkz. İbn Kesir, *el-Bidâye* 5/339-355 arası.

[31] Mustafa el-Â'zamî, bir makalesinde yirmi dört tane vahiy kâtibinin olduğundan bahsederken bunların isimlerini tek tek sıralar. Ayrıca bu kâtiplerin biyografilerini de verir. Bu kâtiplerin içerisinde Alâ b. Hadramî'nin ismini de zikreder. bkz. A'zamî, "Vahiy Kâtipleri", 1/381-408 arası.

[32] Ziya şen, vahiy kâtiplerinin sayısının yirmi dört ile kırk üç arasında değiştiğini söyler ve bu isimleri bir bir sayar. bkz. Ziya şen, "Vahiy Kâtipliği Müessesesi", *On dokuz Mayıs üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yayınları*, 30 (2011): 191-192.

[33] Mustafa el-Â'zamî, bir başka eserinde elli yedi vahiy kâtibinin biyografilerini verir. Alâ b. Hadramî de burada zikredilen kâtipler arasındadır. bkz. Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Küttâbü'n-Nebî*, (Beyrût, 2003), 57-58.

[34] İşlâm'ın geldiği ilk dönemde bu sayı on yedi olarak verilir. bkz. İbn Abdırabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 4/157.

göstermiştir. O gün ensardan Sa'd b. Ubâde, kendisine gösterilen liyakate gölge düşürecek ifadeler kullanınca, Hz. Peygamber ensarın sancağını ondan alarak oğlu Kays b. Sa'd b. Ubâde'ye vermiştir.^[35] Yine Abdullah b. Übey b. Selûl, kâmil sıfatıyla^[36] anılanlardan olmasına rağmen Resûlullah'ın kendisine görev verdiği dair kaynaklarda bir bilgi bulunamamıştır.

Hz. Peygamber zamanında Alâ b. Hadramî'nin ahitname, sözleşme konularında kâtiplik yaptığı görülmektedir. Rivayete göre Büreyde b. Husayb, bir gün Eslem kabilesine mensup bazı kişilerle Resûlullah'ın yanına gelmişti. Büreyde, Hz. Peygamber'e: "Ya Resûlallah! Şu yanımdakiler Eslem kabilesine mensuptur. Onların bir kısmı beldelerinde kaldı bir kısmı da senin yanına hicret ettiler." deyince, Hz. Peygamber onlara: "Siz nerede olursanız olun muhacirsiniz." diye cevap vermiş, sonra Alâ b. Hadramî'yi yanına çağırarak ondan Eslemlilere hitaben şöyle demiş:

"Bu yazı Allah'ın Resûlü Muhammed'den Eslemlileredir. Eslemlilerden kim Allah'a ve Resûlü'ne iman edip şahitlik ederse o Allah'ın emânında ve Allah ve Resûlü'nün zimmetindedir. Bize düşmanlık edenlere karşı işimiz ve işiniz birdir, elimiz ve zafer de birdir. Göçerler ve yerleşik olanlarınızda böyledir. Onlar nerede olurlarsa olsunlar muhacir sayılırlar."

Alâ b. Hadramî de bu söylenenleri aynen yazmıştı.^[37]

Hz. Peygamber'in, Alâ'ya yazdırdığı bir başka mektup Benû Ma'ân'a gönderilmiştir. Allah Resûlü mektubunda: Namazı kıldıkları, zekâtı verdikleri, Allah ve Resûlü'ne itaat ettikleri sürece, üzerinde yaşadıkları toprakların kendilerine ait olduğunu bildirmiştir.^[38]

Alâ b. Hadramî'nin katipler arasında yer aldığı, kaynaklarda ittifak halinde zikredilmektedir. Buna rağmen kaynaklarda Alâ ile ilgili olarak yukarıda zikrettiğimiz iki mektup yazımından başka bir rivayete ulaşamadığımızı da ayrıca belirtmek isteriz.

[35] Rivayete göre Fetih günü Ensâr'ın bayrağı Sa'd b. Ubade'de idi. Sa'd b. Ubade o gün için "intikam günüdür, Bugün, savaş alanında kanın gövdeyi götüreceği gündür. Bu gün Kâbe helal kılınacaktır." deyince, Hz. Peygamber "Sa'd b. Ubâde yanlış söylemiş, bugün merhamet günüdür, bugün Kâbe'nin ihtişama kavuşacağı gündür." diyerek sancağı Sa'd b. Ubade'den almış ve onun oğlu Kays b. Sa'd'a vermiştir. bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/295; Ali b. Burhâneddin Halebî, *İnsânü'l-uyûn fî sîret-i emîni'l-me'mûn*, (Kâhire: Mustafa el-Bâbî Matbaası, 1965), 3/216-217.

[36] Okuma-yazma, atıcılık ve yüzme bilenlere o zamanlarda verilen bir sıfat. bkz. Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, (Beyrût: y.y., 1969), 141.

[37] Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer Vâkid Vâkidî, *Kitâbü'l-Megâzi*, thk. Marsden Jones (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1966), 2:782; Afzalur Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, çev. Yusuf Balcı vd. (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 1996), 1/441; Muhammed b. Sâlih Dimaşkı, *Peygamber Külliyyatı*, çev. Recep Doğru - Halil İbrahim Kaçar (İstanbul: Ocak Yayınları, 2006), 11/418.

[38] Dimaşkı, *Peygamber Külliyyatı*, 11/418.

İslâm tarihinde Hudeybiye Antlaşması, Müslümanlar için bir dönüm noktası olmuş ve bu antlaşmayla birlikte Müslümanlar derin bir nefes almıştı. Hicretten hemen sonra meydana gelen savaşlara en azından Mekke müşrikleri kaynaklı olanlarına bu antlaşma ile birlikte bir müddet ara verilmiştir. Bu arayı fırsata çeviren Hz. Peygamber, Hicaz bölgesinde bulunan ve Mekkelilerin güdümünde olan diğer kabilelerle anlaşma zemini aramaya başlamıştı. Diplomatik ilişkilerin kurulacağı bu zeminde Allah Resûlü, her zaman olduğu gibi elçilerini belirlerken, bu işin ehli olan sahâbîyi tercih etmiş ve göndereceği kişilerde gidilecek bölgeye dair, o yörenin dilini konuşabilme kabiliyeti ile örf ve adetlerini tanıma bilgisini aramıştır.^[39] Zira İslâm devletini ve Resûlullah'ı temsil edecek elçilerin yetenekli kişilerden oluşması gerekmektedir.

Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra Hz. Peygamber, bu vasıflara sahip olduğunu düşündüğu bazı sahabîleri elçi olarak seçmiş ve başta İnan kistrâsı, Rûm kayseri, Habeşistan necâşisi olmak üzere çeşitli bölgelerdeki hükümdar ve yöneticilere mektuplar göndermişti.^[40] Bu bağlamda Alâ b. Hadramî'yi Benî Abdi Kays'tan Bahreyn lideri Münzir b. Sâvâ'ya (öl. 11/632) göndermiştir.

O dönemde Bahreyn, el-Katîf,^[41] el-Âre,^[42] Hecer,^[43] Zâre,^[44] Cüvâsâ,^[45] Sâbûr, Dârîn^[46] ve Gâbe^[47] kasabalarını, sınırları içerisine alıyordu.^[48]

[39] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmet Ali Kapar, "Asr-ı Saâdetde Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdetde İslâm* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994), 2/367-375 arası.

[40] İbnü'l-Esir, *el-Kâmîl*, 2/210; Muhammed b. Abdullah b. Abdülaziz İbn Seyyidinnâs, *Uyunu'l-eser fî funûni'l-megâzi ve's-şemâil ve's-siyer* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 2/266.

[41] Bahreyn'de bulunan bir şehir olup Bahreyn'in en büyük şehridir. bkz. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 4/378.

[42] Bahreyn'de bir kasabadır. bkz. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 1/52.

[43] Bahreyn yolu üzerinde bir yer. Yemâme ile arası on günlük mesafedir. Basra ile arası deve ile on beş günlük mesafedir. Hz. Peygamber zamanında 6 veya 8/628-630 yılında Alâ b. Hadramî tarafından fethedildi. bkz. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 5/393.

[44] Ebû Bekir zamanında 11/633 sulh yoluyla fethedildi. Hecer ve Bahreyn sınırında katîf ile birlikte bulunan bir kasabadır. bkz. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 3/126; Ya'kûbî, Zâre'nin Ebû Bekir zamanında Alâ b. Hadramî tarafından fethedildiğini belirtir. Ayrıca Ebû Bekir'in Alâ b. Hadramî tarafından gönderilen parayı, kırmızı siyah, hür köle ayırt etmeksizin herkese bir dinar dağıttığı rivayet edilir. bkz. Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Cafer b. Vehb İbn Vâzih el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdü'l-Emîr Mühennâ, (Beyrût: Şirketü'l-A'lâmî, 2010), 2/21.

[45] Abdülkaysoğullarına ait Bahreyn'de bir kaledir. Ebû Bekir zamanında 12/634 Alâ b. Hadramî tarafından fethedildi. bkz. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 2/184.

[46] Hindistan'dan misk getirilen Bahreyn'deki bir liman kentidir. bkz. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 2/432.

[47] Ebû Amr Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ 'Umerî (Riyâd: Dâru Taybe, 1985), 84.

[48] Ebu'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdillâh b. Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, ed. M. J. De Goeje Ebû'l-Ferec Kudâme b. Caferin Kitâbu'l Harac İsimli Eserinden Çıkarılma, (b.y.: Brill Matbaası, 1889), 152; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 1/347.

Alâ b. Hadramî, vali Münzir b. Sâvâ'nın huzuruna çıkınca ona Hz. Peygamber'in mektubunu okumuş, onu ve beraberinde bulunanları İslâm dinine girmeye veya cizye vermeyi kabule davet etmişti. Allah Resûlü, mektubunda şöyle diyordu: “*Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla, Allah'ın Rasûlü Muhammed'den Münzir b. Sâvâ'ya. Selam hidayete uyanlara olsun. Ben seni İslâm dinine davet ediyorum. Müslüman ol, selamete er.*”^[49]

Hız. Peygamber'in mektubunu okuduktan sonra Alâ b. Hadramî de Münzir ve beraberinde bulunanlara şöyle hitap etmişti:

“Ey Münzir! Şüphe yok ki sen dünya işlerinde büyük bir akla sahipsin, onu ahiret işlerinde küçültme. Şu Mecûsîlik kötü bir dindir. Onda ne Arapların ne de Ehl-i Kitap bilginlerinin iyi göreceği bir şey yoktur. Mecûsîler, kendileriyle evlenilmemesi gerekenlerle evlenirler, yenilmesi uygun olmayanları yerler ve kıyamet günü kendilerini yakacak olan ateşe dünyada tapar dururlar. Sen ne akılı kıt ne de fikri olmayan bir kimsesin. Bak, iyi düşün, hiç yalan söylemeyen bir kimseyi doğrulamaman, hiç hıyanet etmeyen bir kimseye güvenmen, verdiği sözden hiç caymayan bir kimseye itimat etmemen, inanmaman sana yakışır mı? İşte, böyle olan o ümmî bir peygamberdir ki vallahi akılı başında olan kimse, hiçbir zaman onun emrettiği şeyin yasaklanması veya onun yasakladığı şeyin emredilmesi gerekeceğini söyleyemez. Onun affederken affını biraz arttırması veya cezalandırırken cezasını biraz azaltması gerekeceğini de söyleyemez. Akıl, fikir ve basiret sahiplerince, bu böyledir.”^[50]

Alâ b. Hadramî'nin bu sözleri üzerine Münzir b. Sâvâ, ona: “Elimdeki şu saltanatıma baktım, onu ahiret dışında sadece dünyaya elverişli buldum. Sizin dininize baktım, onu hem ahirete hem dünyaya elverişli buldum. Kendisinde yaşama ve öldükten sonra yaşamaya dönüş umudu bulunan bir dini kabul etmeme ne engel var?”^[51] diyerek İslâm'ı kabul etmişti. Müslümanlığı gayet iyi ve halisane olan Münzir, ibadet ve amelleriyle Müslümanlığını güzelleştirmiş, samimi bir Müslüman olmuştu.^[52] Onunla birlikte Bahreyn bölgesinde bulunan Arapların çoğu İslâm dinine girmiştir.^[53]

Alâ b. Hadramî'nin Münzir b. Sâvâ'ya hitabı esnasında, diplomatik nezaket gereği önce onun akıllı ve zeki oluşuna vurgu yapması, ardından İslâm'ın

[49] Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrût: Dâr Sâdır, ts.), 1/263.

[50] Ebi'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed b. Ebi'l-Hasen el-Has'amî es-Süheylî, *er-Ravdü'l-ünffî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyyeti li'bni Hişâm*, thk. Abdurrahmân el-Vekîl, 7 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000; 7/515; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 3/300-301.

[51] Süheylî, *Ravdü'l-ünff*, 7/515.

[52] Süheylî, *Ravdü'l-ünff*, 7/515.

[53] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/215.

yanında Ehl-i Kitab'ın da Mecûsîlik hakkındaki düşüncelerine atıfta bulunarak gittiği yolun yanlışlığına vurgu yapması, Münzir b. Sâvâ'nın ve beraberindekilerin İslâm'ı kabulünü kolaylaştırmıştır. Burada Alâ'nın feraset ve belâgatının, Bahreyn yöneticisiyle birlikte halkı üzerinde İslâm dinini kabul noktasında büyük etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Münzir b. Sâvâ, Hz. Peygamber'in mektubuna yazdığı karşılıktta, Müslüman olduğunu ve kendisinin peygamberliğini doğruladığını bildirerek bundan sonra neler yapması gerektiği konusunda ondan talimatlar istemiştir.^[54] Hz. Peygamber ve Münzir b. Sâvâ, bu şekilde bir müddet karşılıklı olarak mektuplaşmıştır. Hz. Peygamber'in bu şekilde Münzir b. Sâvâ'ya sekiz ayrı mektup yazdığı belirtilmiştir.^[55]

C. İktisadî ve İdarî Faaliyetleri

İslâm tarihi kaynakları içerisinde genel tarih kitaplarının yanı sıra coğrafya kitapları, şehir tarihi kitapları, terâcim kitapları, ensâb kitapları, edebiyat kitapları, haraç ve emvâl kitapları olmak üzere birçok farklı eser türü mevcuttur. Alan itibariyle birbirlerinden farklı gibi görünen bu kitaplar içerisindeki bazı bilgiler birbirine yakın olabildiği gibi bazı bilgiler birbirinin aynı olabilmektedir. Bazen birbirine zıt gibi görünen bilgiler yanında bazen de birinde olan orijinal bir bilgi bir başka kaynakta bulunmamaktadır. Durum böyle olunca bir araştırmaya söz konusu olan bir bilgi, birçok farklı alt bölümde dağınık şekilde bulunabilmektedir. Bu dağınık bilgiler bir araya getirilince daha sağlıklı bir durum tespiti yapılabilmektedir. Bu başlık altında Alâ'nın valiliğinin yanında valilikten alındığı rivayeti de değerlendirmeye çalışacağız.

Hz. Peygamber, bir sahâbiye görev verdiği zaman onu tam yetki ile donatır, bu konuda ona son derece güvenirdi. Allah Resûlü bu durumu, Alâ b. Hadramî'yi vali olarak gönderdiği Bahreyn halkına yazdığı mektupta açık ve net bir şekilde ifade etmiştir. Hz. Peygamber: *"Allah'ın Resûlü Muhammed'den Abdülkays'a"* diye başlayan bir mektubunda, bölgede elde edilen ganimetler^[56] konusunda Alâ b. Hadramî'nin güvenilir biri olduğunu ve kendisinin vekili olduğunu bildirmiştir.^[57]

Resûlullah, Alâ b. Hadramî'yi bir mektupla Bahreyn'in zekâtını toplamak üzere görevlendirdiği zaman, mektubunda deve, davar, sığır gibi hayvanların

[54] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/263; İbn Seyyidinnâs, *Uyunu'l-eser*, 2/267; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 3/301.

[55] Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 1/376.

[56] "Gayri Müslimlerden savaş yoluyla elde edilen her türlü mal ve esirleri ifade eden terimdir". Geniş bilgi için bkz. Mehmet Erkal, "Ganimet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Divantaş, 1996), 13/351-354.

[57] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/283.

yanında tarım ürünleri, meyve ile diğer malların zekât miktarını da belirtmişti. Alâ b. Hadramî bu yazıyı Müslüman olan ve Müslüman olmayan halka okuyacak ve zekâtlarını ona göre toplayacaktı. Resûlullah, Alâ b. Hadramî'ye Bahreyn zenginlerinden aldığı zekâtı yine orada yaşayan fakir halka verilmesini de emretmişti.^[58] Buradan toplanan zekât, haraç ve cizyenin, bu bölgedeki fakir insanlara dağıtılması, buradaki fakirlerin ekonomiye katkıları sebebiyle ticari bir hareketliliğe ve paranın piyasada dolaşımına sebep olmuştur. Hz. Peygamber bu maddi katkı ile bölge insanı içerisindeki fakir ile zengin arasında köprü kurup, câhiliyedeki asabiye yerine muhabbeti ve İslâm'ın öngördüğü kardeşlik bağımlı güçlendirmeyi hedeflemiştir. Zira Hz. Peygamber, insanlardan aldığını yine insanlığın hizmetine sunmuştur. Hz. Peygamber'in bu uygulaması, (bir bakıma fakir-zengin dengesi) Bahreyn'in İslâmlaşmasını hızlandırmıştır. Ayrıca Resûlullah, dağıtılan malın artanının da Medine'ye gönderilmesini talep etmiştir. Bu talep üzerine Alâ b. Hadramî, Bahreyn halkından topladığı zekât, cizye ve haracın fazlasını Medine'ye göndermiştir.^[59] Alâ b. Hadramî'nin Bahreyn'den Hz. Peygamber'e gönderdiği paranın miktarının seksen bin dirhem olduğu bildirilmiştir. Alâ, ne daha önce ne de daha sonra bu miktarda bir mal göndermemiştir. Medine dışından gelen ve insanlara taksim edilen ilk para olduğu söylenen bu miktarın, Hz. Peygamber döneminde başka biri tarafından gönderilmediği de rivayetler arasındadır.^[60]

Medine'de, coğrafya ve mevsim etkileri sebebiyle sık sık tekrar eden kıtlıklar meydana gelmekteydi. 9-10/630-631 yıllarında gayri müslimlerden alınan cizye ve haraç gelirleri, kıtlık ve o yıllara kadar meydana gelen savaşlarda yorulan ve yıpranan ama asla fedakârlıktan vazgeçmeyen Müslümanları gerçek anlamda rahatlatmıştı. Bu bağlamda Tebük seferi öncesinde Müslümanların ihtiyaçları göz önüne alındığında Bahreyn'den gelen seksen bin dirhem küçümsenmeyecek bir meblağ olduğu gözden ırak tutulmamalıdır.^[61]

Alâ b. Hadramî'nin, Bahreyn valiliğine atanmadan önce Bahreyn âmili olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Âmillik vazifesinin o dönemin vergi memuru olduğunu belirtecek olursak Alâ'nın iyi bir hesap uzmanı olduğunu anlamak zor olmayacaktır.

[58] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/360; Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/45.

[59] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Celal Yeniçeri, "Asr-ı Saâdet'te Devlet Bütçesi", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994), 3/310-315.

[60] Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Futûhu'l-buldân* (b.y. y.y., ts.), 53; Ebû Câfer Muhammed İbn Habîb, *Kitâbu'l-Muhabber*, thk. İlse Lichtenstadter, (Beyrût, Dârü'l-Âfâkî'l-Cedîde, ts.), 77; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 1/348.

[61] Mehmet Erkal, "Asr-ı Saâdet'te Vergi", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*, ed. Vecdi Akyüz (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994), 3/231-235.

Alâ b. Hadramî'nin Bahreyn valiliği ile ilgili olarak İbn Sa'd (öl. 230/845) gibi bazı müellifler, onun valilik görevinden alındığına dair yanlış değerlendirmelere sebep olan şöyle bir rivayet nakletmiştir: Resûlullah, Alâ b. Hadramî'yi Bahreyn'e zekât memuru olarak gönderdikten sonra ona bir mektup göndererek Abdülkaysoğulları'ndan yirmi kişiyle birlikte yanına gelmesini istemiş,^[62] Alâ b. Hadramî de Bahreyn'de yerine Münzir b. Sâvâ'yı vekil bırakarak beraberindeki yirmi kişiyle Hz. Peygamber'in yanına gelmiştir.^[63] Bu heyet, Medine'ye varınca Alâ b. Hadramî'yi Allah Resûlü'ne şikâyet etmiş, bu şikâyet üzerine Hz. Peygamber, Alâ b. Hadramî'yi görevden alarak yerine Ebân b. Saîd b. Âs'ı (öl. 13/634) tayin etmiştir.^[64]

Bu rivayeti destekleyen ya da belirtilen şikâyetin konusuna dair bir bilgiyi Taberî (öl. 310/923), İbnü'l-Esîr (öl. 630/1233) ve İbn Kesîr (öl. 774/1373) gibi kaynaklarda göremediğimizi belirtmek isteriz. Yani bu kaynaklarda Alâ ile ilgili şikâyetin konusu belirtilmediği gibi görevden alındığı da bildirilmemiştir. Böyle bir şikâyet söz konusu olsaydı, Hz. Peygamber gerekli tahkikatı yapar sonuçta buna göre karar verirdi. Ancak böyle bir tahkikatın yapıldığına dair bir bilgi de nakledilmemiştir. Bu sebeple Hz. Peygamber'in, Bahreynlilerin baskısı ile hareket ederek Alâ b. Hadramî'yi görevden aldığı veya alabileceğini düşünmüyoruz. Şayet Alâ b. Hadramî'nin görevden alınmasını gerektirecek bir hatası olsaydı, Hz. Peygamber onu görevden alır bir daha aynı göreve iade etmezdi. Dolayısıyla kaynaklarda belirtildiği gibi bir şikâyet söz konusu olmuş ise, ziyaretçilerin sıkıntıları dinlenmiş, ona göre de gereği yapılmıştır kanaatini taşımaktayız. Çünkü kısa bir süre sonra Hz. Peygamber'in vefatı esnasında Alâ'nın, yine Bahreyn valisi olduğu kaynaklarda bildirilmektedir.^[65] Hz. Peygamber'in, Alâ b. Hadramî'yi görevden aldıktan sonra yeniden aynı yere ve aynı göreve ataması pek mantıklı görünmemektedir. Biliyoruz ki Allah Resûlü atamalarında liyakati esas almıştır. Bu sebeple kendisinden görev talebinde bulunan ashabının isteklerini değil, bilakis liyakat sahibini göreve getirmiştir. Hâl böyle olunca kendisine görev tevdi edilen hiçbir sahâbî, bu vazifeyi istismar etmemiş, bu yüzden görevden alınmamıştır.

[62] Söz konusu mektup, Abdullah b. Abbas'ın (öl. 68/687-688) vefatından sonra ona ait eşya arasında bulunmuştur. bkz. İbn Seyyidinnâs, *Uyunu'l-eser*, 2/226-227.

[63] Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, çev. Vecdî Akyüz (İstanbul: Kitabevi, 1997), 164. bkz. 59/b nolu belge.

[64] Belâzürî, *Futûh*, 53; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/360; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 1/348.

[65] Ebû Muhammed Cemâlûddin Abdülmelik b. Hişam, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, (Beyrût: ed-Dâru'l-Kitabü'l-Arabî, 1990), 4/218; Süheylî, *Ravdû'l-ümf*, 4/210; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 3/1086; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/298; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/74.

Hız. Peygamber'in, Alâ b. Hadramî'yi valilikten aldığını kabul edecek olursak, daha sonra Alâ'yı neden aynı yere ve aynı göreve atadı? sorusu akla gelmektedir. Doğrusu bu Hız. Peygamber için tutarsız bir davranış anlamına gelmektedir ki Resûlullah için böyle bir şey söz konusu olamaz. Yine Hız. Peygamber'in, Alâ b. Hadramî'yi valilikten aldığını kabul edecek olursak, vefatından sonra Peygamber Efendimizin görevden aldığı bir kişiyi onun halifesi Hız. Ebû Bekir ve halefi olan Hız. Ömer'in tekrar vali olarak ataması gündeme gelecektir ki Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer için de Hız. Peygamber'in vefatından sonra böyle davranmaları beklenemez. Buna rağmen yine kaynaklarda Alâ b. Hadramî, gerek Hız. Peygamber'in vefatı esnasında^[66] gerekse Hız. Ebû Bekir^[67] ve Hız. Ömer dönemlerinde^[68] Bahreyn valisi olarak karşımıza çıkmaktadır.^[69]

Hız. Ebû Bekir, Alâ b. Hadramî'yi Bahreyn'e vali olarak göndermeye karar verdiği zaman Alâ'ya: "Ben seni Hız. Peygamber'in valilerinden birisi olarak gördüm. Resûlullah seni nereye tayin ettiyse ben de seni oraya vali olarak tayin ediyor ve takva prensibine uymanı tavsiye ediyorum."^[70] demişti.

Kanaatimizce şayet Alâ b. Hadramî ile ilgili olarak bu şikâyetten dolayı bir durum tespiti yapılacaksa şunları söylemek mümkün görünmektedir: Alâ b. Hadramî ve beraberindeki yirmi kişi Medine'ye geldiklerinde Ebân b. Saîd'in, Alâ'nın yerine kısa süreliğine vekalet etmiş olması muhtemeldir. Aksi takdirde Ebân b. Saîd'i tekrar görevden alıp Alâ b. Hadramî'yi yeniden ataması gerekmektedir ki bu durum Hız. Peygamber'i ne yaptığını bilmez konumuna düşürmekte ya da güvenecek başka kimse olmadığı fikrini akla getirmektedir. Dolayısıyla bağlamından kopuk rivayetler nakledilirken diğer kaynakların konu hakkındaki rivayetleri gözden irak tutulmamalıdır.

Kaynaklarda atama zamanı konusunda da birbirinden farklı rivayetler serdedilmektedir. Bazı kaynaklarda 6/628 yılı^[71] gösterilirken bazılarında 8/630 yılına^[72] işaret edilmektedir. Biz bu konuda Hız. Peygamber'in Hudeybiye

[66] İbn Hişam, *es-Siretu'n-nebeviyye*, 4/218; Süheylî, *Ravdü'l-ünf*, 4/210; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 3/1086; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/298; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/74.

[67] Halife b. Hayyât, *Tabakât-ü Halîfe*, 133; Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihü'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1969), 3/427; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/421.

[68] Halife b. Hayyât, *Tabakât-ü Halîfe*, 133; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/21; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/74; Zehebî, *Siyeru a'la mi'n-mübelâ*, 1/263.

[69] Halife b. Hayyât, *Tabakât-ü Halîfe*, 133; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/298; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 3/236.

[70] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/361.

[71] Belâzürî, *Futûhu'l-buldân*, 53; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 1/348.

[72] İbn Hişam, *es-Siretu'n-nebeviyye*, 4/253-254; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/262; Taberî, *Tarihü'r-rusul*, 3/29; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/210; Makrîzî, *el-İmtâ'*, 1/304-305.

Antlaşması'ndan sonra öncelikle Hicaz bölgesindeki emîr ve yöneticilere, belli bir güce kavuştuktan sonra da hükümdarlara elçi ve davet mektuplarını gönderdiği kanaatini taşımaktayız. Hicaz bölgesinde o kadar çok kabile vardı ki Hz. Peygamber ayırt etmeksizin hepsini İslâm'a davet etmiştir. Alâ ve Ebân, Bahreyn'de farklı yerlere atanmışken sonradan Alâ, Bahreyn genel valisi olarak atanmış olabileceğini düşünmekteyiz. Çünkü bu düşünceyi akla getiren rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlere göre Allah Resûlü, Ebân'ı Bahreyn sınırında bir kasabaya, Alâ'yı Kadîf'e atamıştır.^[73]

D. Askerî Faaliyetleri

Hz. Peygamber döneminde kâtiplik, elçilik ve valilik görevlerini ifa eden Alâ b. Hadramî, siyasî ve askerî anlamda valilik ve komutanlık görevlerine Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde de devam etmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanların karşılaştığı ilk problem idarede yaşanmıştır. Müslümanların feraseti bu problemi bir kargaşaya neden olmadan aşmalarını sağlamış ve Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ilk halife olarak göreve başlamıştır.^[74] Hz. Ebû Bekir'in halife olarak karşılaştığı ilk kriz Ridde hadisesi olmuştur. Hz. Peygamber'in vefat haberi Hicaz bölgesinin dışında da duyulmuş, henüz Müslüman olmuş ve İslâm'ın özünü kavrayamamış kabileler irtidat etmişti. Yeni halife bu hareketin daha da vahim bir durum almaması için birtakım önlemler almak zorunda kalmış ve dinden dönen bu kabileler üzerine ordular göndermiştir.

Hz. Ebû Bekir, İkrime b. Ebû Cehil'i (öl. 13/634) Müseylimetü'l-kezzâb'ın üzerine, Hâlid b. Saîd'i (öl. 14/635) Şam taraflarına, Amr b. el-Âs'ı (öl. 43/664) Kudâa'lılar üzerine, Alâ b. Hadramî'yi de hali hazırda görevli olduğu Bahreyn'e göndermiştir.^[75]

Alâ b. Hadramî, Ebû Bekir tarafından, Bahreyn halkının dinden dönenleriyle savaşmak üzere görevlendirildiğinde Furât b. Hayyân b. el-İclî'nin de (öl. ?) aralarında rehber olarak bulunduğu on altı kişilik bir süvari birliğinin refakatinde Medine'den ayrılmıştı. Daha sonra Ebû Bekir, Alâ b. Hadramî'ye bir mektup yazarak yol güzergahında uğrayacağı Müslüman kabilelere,

[73] Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2:21; Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 53; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî İbn Hazm, *Cevâmi' u's-sîre ve hamsü resâ' ile uhrâ*, thk. İhsân Abbâs - Nâsirudî el-Esed (Mısır: Dâru'l-Meârif, ts.), 20-21; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1:348; Tüm şehir ve kasabalara gönderilen elçi ve âmillerin listesi için bkz. Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2:21; İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîre*, 20-21.

[74] Mustafa Çavuşoğlu, "Üseyd b. Hudayr'ın Hz. Ebû Bekir'in Halife Seçilmesindeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme = On the Role of Usayd b. Khudayr in the Election of Abu Bakr as A Caliph", *İslâm San'at Tarih Edebiyat ve Müsikisi Dergisi (İSTEM)* 24 (2014), 212-216.

[75] Halife b. Hayyât, *Târîhu Halîfe*, 82; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/17; Taberî, *Tarihü'r-rusul*, 3/249; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/346.

düşmana karşı kendisiyle birlikte hareket talimatı vermişti^[76] Alâ, Yemâme yakınlarında iken kabilelerinden Müslüman olanlarla birlikte Sümâme b. Usâl (öl. 12/633) ve Kays b. Âsım (öl. 47/667), gelip ona katılmıştı. Kays b. Âsım, Hz. Peygamber'in vefatından sonra etrafındakilerden toplamış olduğu zekâtın bedelini Alâ'ya vermiş ve Müslüman olarak bağlılığını bildirmişti. Bu arada Alâ b. Hadramî'ye Ebnâ, Sa'd b. Temîm ve Ribâblılar da katılmışlar ve aşağı yukarı onun ordusu kadar askerle yanında yer almışlardı.^[77] Alâ b. Hadramî de beraberindeki askerlerle birlikte Cüvâsâ kalesine ulaşarak orada karargâh kurup buradaki mürtetlerle savaşmış ve onları mağlup etmişti.^[78] Daha sonra el-Katîf'e gelmiş ve burada toplanan İranlıların bazılarıyla karşılaşarak onları da bozguna uğratmıştı. Bunun üzerine İranlılar ez-Zâre denilen yere gelerek oradaki halka katılınca Alâ b. Hadramî onlara da yetişerek sahilde karargâh kurmuş ve Hz. Ebû Bekir'in vefatına kadar buradakilerle savaşarak oradaki halkı irtidat savaşları süresince kuşatma altında tutmuştu.^[79] Hz. Ebû Bekir'den sonra halife olan Hz. Ömer de onu görevinde bırakmıştır.^[80] Ayrıca Hz. Ömer döneminde 13-14/634-635 yıllarında da valilerin değişmediği bildirilmiştir.^[81]

Kaynaklarda Alâ b. Hadramî'nin irtidat edenlerle yapılan savaşlarda gerçekten büyük başarılar elde ettiği, fakat Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın (öl. 55/675) Kâdisiye^[82] savaşında İranlıları mağlup edip Müslümanların yolundan kaldırıncaya onun bu başarıları Alâ b. Hadramî'nin yaptıklarını gölgede bıraktığı ve dikkatlerin Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın üzerinde yoğunlaşmasına sebep olduğu bildirilmiştir.^[83] Bundan dolayı Alâ b. Hadramî, İranlılara karşı deniz üzerinden bir askerî hareket planlamış, bu konuda merkezde bulunan Halifeye art niyetten uzak herhangi bir bilgi vermeyi düşünmemiştir. Aslında Hz. Ömer, hem Alâ b. Hadramî'yi hem de başkalarını denizde savaşmaktan menetmişti. Çünkü denizde savaş hususunda Hz. Peygamber ile Hz. Ebû Bekir'e muhalefet etmek istememesinin yanında bilmediği bir alanda savaşmaktan da o güne kadar kaçınmıştı.^[84] Hz. Ömer, sırf bu sebepten dolayı zamanı gelince

[76] Zehebî, *Siyeru a'la mi'n-nübelâ*, 1/264.

[77] Taberî, *Tarihü'r-rusûl*, 3/305; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/368.

[78] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/361.

[79] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/362; Zehebî, *Siyeru a'la mi'n-nübelâ*, 1/264.

[80] Halife b. Hayyât, *Târîhu Halîfe*, 111.

[81] Taberî, *Tarihü'r-rusûl*, 3/491 ve 3/597; Bir rivayete göre de 14/626 Bahreyn valisi Osman b. Ebi'l-Âs'tır. bkz. Taberî, *Tarihü'r-rusûl*, 3/597.

[82] Bağdat yakınlarında Nehrevân yönünde bir kasabadır. bkz. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 4/314.

[83] Makrizî, Sa'd'ın gönderdiği ganimetlerin Alâ b. Hadramî'nin gönderdiklerinden fazla olduğunu bildirir. bkz. Makrizî, *el-İmtâ'*, 7/84.

[84] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/538; Ahmed b. Abdulvehhâb b. Muhammed b. Abduddâim el-Kuraşî, en-Nuveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb* (Kâhire: Dâr el-Kütüb el-İlmiyye, 1423), 19/249; Makrizî, *el-İmtâ'*, 7/84.

Muâviye'nin Kıbrıs seferine çıkmasına da izin vermemiştir. Müslümanların, Mısır ve Kuzey Afrika fetihleri esnasında burada bulunan Roma tersaneleri ve denizcilerinin katkısıyla birlikte denizcilikte tecrübeleri artmıştı. Bu katkı ilerde Akdeniz'i Müslüman gölü haline getirecektir. Fakat İran savaşları için bu yolla mücadelenin henüz erken olduğu çok geçmeden anlaşılmıştır.

Alâ b. Hadramî, halkı İranlılara karşı savaşa davet edince insanlar onun bu çağrısını kabul etmiş,^[85] Alâ, ordusunu birkaç ayrı bölüğe ayırmıştı. Bu bölüklerden birinin başına Cârûd b. Muallâ'yı (öl. 20/641), diğeri bir bölüğün başında Sivâr b. Hemmân'ı (öl. 20/641), bir başka bölüğün başına Hüleyd'i getirmişti. Ayrıca Hüleyd'i bütün orduların komutanı olarak görevlendirerek onları deniz yoluyla Halife Ömer'in izni olmadan İran topraklarına götürmüştür. Askerler Bahreyn'den Fars bölgesine geçip İstahr'da kıyıya çıkmıştı. Karşılarında ise başlarında Hirbiz adında bir komutanın bulunduğu İran ordusu bulunuyordu.^[86] İranlılar, Müslümanların etrafını kuşatınca ric'at hatları kopmuş ve iki ordu arasında "Tâvûs" diye bilinen yerde çok çetin bir çarpışma olmuştu. Orada Sivâr ile Cârûd öldürülmüş^[87] olmasına rağmen Müslümanlar kendilerini savunmuştu. Ancak bu alanda yeterli tecrübeye sahip olmamaları, askeri lojistikten mahrum olmaları Müslümanlar için büyük bir facianın kapısını aralamıştır. Fakat Hz. Ömer, Alâ'nın yaptıklarını haber alınca Utbe b. Gazvân'a (öl. 17/638) acilen haber göndererek yok olup gitmeden önce büyük bir Müslüman ordusu hazırlamasını, Fars diyarına gidip Müslümanları kurtarmasını emretmişti. Utbe b. Gazvân, aralarında Âsım b. Amr (öl. ?), Arfece b. Herseme (öl. 23-24/644-656), Ahnef b. Kays'ın (öl. 67/686-687) da bulunduğu 12 bin kişilik kalabalık bir ordu göndermişti. Hz. Ömer'in yerinde müdahalesi ve Utbe b. Gazvân'ın zamanında yetişmesi, Müslümanların büyük bir faciadan kurtulmalarının yanı sıra önemli bir zaferle dönmelerine sebep olmuştur.^[88]

Bütün bunlara rağmen Hz. Ömer, Alâ b. Hadramî'yi Bahreyn valiliği görevinde bırakmıştır. Ama bu sefer Sa'd b. Ebî Vakkâs'a yardımcı olmak üzere onun emri altında görevlendirmiş, Alâ da beraberindekilerle birlikte Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın yanına gitmiştir.^[89] Alâ b. Hadramî'nin Bahreyn valiliği, bu tarihten itibaren Sa'd b. Ebî Vakkâs'a bağlı olarak da olsa devam ettiği anlaşılmaktadır. Alâ, bir bakıma dolaylı tenzili rütbe ile Bahreyn valiliği görevini

[85] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/538; Nuveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 19/249.

[86] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/538; Nuveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 19/249.

[87] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/538-539.

[88] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/539; Makrîzî, *el-İmtâ'*, 7/84.

[89] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/538-539.

sürdürmüştür. Ancak Utbe b. Gazvân'ın Hac ibadetini yerine getirmek için ısrarla Basra valiliği görevinden azlini istemesi üzerine^[90] Hz. Ömer, Alâ b. Hadramî'ye bir mektup yazarak ona yeni bir görev vermişti. Hz. Ömer, mektubunda ona şöyle demiştir: “Utbe b. Gazvân'ın yanına git. Ben onun uhdesindeki işleri sana havale ettim.”^[91]

Hz. Ömer, Alâ b. Hadramî'yi Bahreyn'deki görevi yerine onu Basra'ya vali olarak atamıştır. Bu aslında Alâ b. Hadramî için bir nevi görev değişikliği idi.^[92] Fakat Alâ, yeni görev yerine varmadan Ömer döneminde,^[93] Benî Temîm topraklarından sayılan es-Siâb'a yakın olan Tiyâs^[94] mevkiine geldiğinde bir su kenarında^[95] 21/643 yılında vefat etmiştir.^[96]

Bazı kaynaklarda Kays b. Süfyân el-Uzeyl (öl. ?) ile birlikte Ebû Bekir zamanında Bahreyn'de vefat ettiği de söylenmektedir.^[97] Ancak bu rivayeti kabul ettiğimizde Hz. Ömer zamanındaki siyasî ve askerî faaliyetlerini açıklamamız mümkün görünmemektedir. Çünkü Alâ, Hz. Ebû Bekir zamanında başladığı fetih hareketlerine ve Bahreyn valiliğine, Hz. Ömer döneminde de vefatına kadar devam etmiştir.

E. İlmî Faaliyetleri

Okuma yazma oranının yok denilebilecek kadar az olduğu bir zamanda Alâ'nın okur yazar olması, ona bir statü kazandırmış ve sahip olduğu ahlâkî vasıfları^[98] Hz. Peygamber'in katipleri arasına girmesine vesile olmuştur. Bu durum kısa bir süre sonra ona Hz. Peygamber'in elçisi olma vasfını kazandırmış ve devamında Bahreyn valiliğine atanmasına sebep olmuştur. Kaynaklarda nerede, ne zaman ve nasıl okuma yazma öğrendiğine dair bir bilgiye ulaşamadığımız Alâ b. Hadramî'nin, Bahreyn valiliği sırasında İslâm'ı öğreten bir muallim olarak görev yaptığı bildirilmiştir.^[99]

[90] Makrîzî, *el-İmtâ'*, 7/85.

[91] Mektubun tam metni için bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/362.

[92] Makrîzî, *el-İmtâ'*, 7/85.

[93] İbn Kuteybe, *el-Meâ'rif*, 284.

[94] Halife b. Hayyât, *Târîhu Halîfe*, 85; Tiyâs; Basra ve hicaz arasında bir su olduğu söylenir. Yine Basra ve Yemâme arasında fakat Yemâme'ye daha yakın bir dağ olduğu da rivayet edilir. bkz. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 2/64.

[95] Halife b. Hayyât, *Tabakât-ü Halîfe*, 133; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 3/1086.

[96] İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 3/1086; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/74; Zehebî, *Siyeru a'la mi'n-nübelâ*, 1/264; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/498; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/236; 14/626 olduğu da rivayet edilir. bkz. İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 3/1086; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/74; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/498.

[97] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/295; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 1/348.

[98] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*. 3/236.

[99] Ahmed el-Keftâr, *Sîret-ü Rasûlillah* (Dîmeşk: Dâru-Nûr, 1993), 357.

Alâ'nın, okuma yazma bildiğini gösteren bir başka bilgi de onun halifelik mührünü ilk kez kazıyıp nakşeden kişi^[100] olduğudur. Mesleği hakkında bilgi sahibi olmasak da bu zanaatkâr kimliği onun okuma yazma bildiğine bir başka açıdan işaret etmektedir. Zira nakkaşlık zanaatının sanatsal bir yönü olması sebebiyle herkesin üstesinden gelebileceği bir iş olmadığı gibi, okur-yazar olmayı zorunlu kıldığı da bilinmelidir.

Duâları müstecab^[101] ve sahâbe içerisinde yüksek bir mertebeye sahip olduğu söylenen^[102] Alâ b. el-Hadramî'nin, Hz. Peygamber'den hadis rivayetinde bulunarak bu rivayetin bize ulaşmasında katkıda bulunduğu belirtilmektedir.^[103] 'İclî (öl. 261/874) *Ma'rifetü's-sikât* ve İbn Hıbbân (öl. 354/965) *Kitâbü's-Sikât* isimli eserlerinde el-Alâ babında Alâ b. Hadramî'yi bahis konusu etmemiştir.^[104] Bununla beraber 4 hadis rivayet ettiği söylenen^[105] Alâ b. Hadramî'den, Sâib b. Yezîd (öl. ?), Ziyâd b. Hudeyr (öl. ?), Hayyân el-E'râc^[106] (öl. ?), Ebû Hüreyre (öl. 58/678), Sehm b. Müncâb (öl. ?),^[107] Abdullah b. Amr b. Âs (öl. 65/684-685), Zeyd b. Ali (öl. ?), Ebû Müslim el-Cezîmî (öl. ?),^[108] Alâ'nın oğlu Muâviye, Ma'kıl b. Yesâr (öl. 59/679), Müslim b. Heysem (öl. ?) ve Cübeyr b. Hayye es-Sakafî'nin (öl. ?), hadis rivayet ettiği bildirilmiştir.^[109]

Alâ b. Hadramî'ye nispet edilen rivayetlerin sadece biri merfû olarak bize ulaşmıştır.^[110] Buharî ve Müslim ondan sadece bir hadis rivayet etmiştir.^[111] Söz konusu rivayet şu şekildedir; Abdullah b. Mesleme, Abdurrahman b. Humeyd b. Abdurrahman b. Avf kanlıyla dedi ki: "Ömer b. Abdülazîz'in, Sâib b. Yezîd'e Mekke'de ikamet süresi hakkında ne duydun?" diye bir soru sorduğunu işittim. O da Alâ b. Hadramî'nin şöyle dediğini söyledi: 'Resûlullah buyurdu ki muhacirler kurban bayramının 4. gününden itibaren 3 gün daha

[100] İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 3/1086; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 22/484.

[101] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 123; İbn Abdülber, *el-İstîâb fî ma'rifetü'l-ashâb*, 3/1086; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 8/178; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/498.

[102] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 22/487.

[103] İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîre*, 290.

[104] Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdullah b. Sâlih el-Kûfî 'İclî, *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-ilmî ve'l-hadîs ve min duafâ ve zikri mezâhibihim ve ahbârihim*, thk. Abdülalîm Abdülazîm Bestevî (Mekke: y.y., 1404), 2/149-152; Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed Ebî Hâtim İbn Hıbbân, *Kitâbü's-Sikât* (Haydarâbat: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1973).

[105] İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîre*, 290.

[106] Zehebî, *Siyeru a'la mi'n-nübelâ*, 1/263 Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 3/236.

[107] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 22/485; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 8/178.

[108] Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 3/239.

[109] Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 3/240.

[110] İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 4/74.

[111] Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şerîf Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât* (Beyrût-Lübnân: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/342.

kalabilirler.”^[112] Alâ'nın rivayet ettiği hadisler içerisinde Hz. Peygamber'e dayanan tek hadis, Sâib b. Yezîd kanalıyla gelen bu rivayettir. Hadisi doğrudan Hz. Peygamber'in kendisinden işiten Alâ b. Hadramî'den duyduğunu söylemiştir. Ayrıca bu hadis yine Sâib b. Yezîd kanalıyla Yahyâ b. Yahyâ, Hasan el-Hulvânî ve İshâk b. İbrâhîm tarafından olmak üzere farklı senedlerle de nakledilmiştir.^[113] Bu hadisin, Mekke fethinden önce muhacirlerin Medine'de Hz. Peygamber'e yardım için burada ikametlerinin zorunlu olduğunu belirtmek amacıyla söylendiği, Hicret'ten sonra Mekke'de ikamet haram kılındığı fakat fetihden sonra bu zorunluluğun kalktığı bildirilmiştir.^[114]

Alâ'nın rivayetinin haricinde bizzat kendisinin rivayet etmediği fakat içerik itibarıyla onunla ilgili olan hadisler de söz konusudur. Bu hadislerin sened zinciri sahâbede kaldığı için mevkuf hadis kabul edilmişlerdir.

Sâib b. Yezîd, Alâ b. Hadramî'den şöyle rivayet etmiştir:

“Resûlullah Cîrâne'den ayrıldığında onu Bahreyn'de Münzir b. Sâvâ'ya elçi olarak göndermiş, beraberinde Münzir'i İslâm'a davet eden bir de mektup yazmıştı. Resûlullah Alâ'ya zekât toplama yetkisi vermiş, kendisine deve, sığır, koyun gibi hayvanların, tarım ürünleri ile diğer malların zekât farızasının miktarını belirleyen ve ona göre kendilerinden zekât toplaması gereken bir de yazılı talimat vererek, oranın zenginlerinden aldığı zekâtı yine oranın fakirlerine vermesini emretmişti. Rasûlullah Alâ'ya, refakat etmek üzere aralarında Ebû Hüreyre'nin bulunduğu bir de heyet göndermiş ve ona iyi davranmasını emretmişti.”^[115]

Ebû Hüreyre'den rivayet edilir:

Resûlullah beni Alâ b. Hadramî ile göndererek bana iyi davranması konusunda kendisine tavsiyede bulundu. Ayrıldığımızda bana dedi ki: “Resûlullah sana iyilikte bulunmamı bana tavsiye etmişti, söyle bakalım benden ne istersin? dedi. Ben de: ‘Beni kendine müezzîn tayin etmeni ve herkesten önce bana güvenmeni isterim.’ dedim. O da bu görevi bana verdi.”^[116]

Alâ'ya nispet edilen ve Hammâd b. Seleme'nin, Zeyd b. Ali'den rivayet ettiği bir diğer hadis de şudur: “Resûlullah, Alâ b. Hadramî'nin üzerinde kol

[112] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/361; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Muṣned*, thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ, (Lübnân; Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2008), 7/665 (No. 19500); Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Sahîhu Müslim*, thk. Merkezü'l-Bühûs ve Tekniyetü'l-M'alûmât (Kâhire: Dâru't-Tâsil, 2014), “Menâsik”, 81; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Merkezü'l-Bühûs ve Tekniyetü'l-M'alûmât (Kâhire: Dâru't-Tâsil, 2014), “Salât”, 76.

[113] bkz. Müslim, “Menâsik”, 81, 441-442-443-444 no'lu hadisler.

[114] Ahmet Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, (İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1978), 7/117.

[115] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/361.

[116] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/360; Zehebî, *Siyeru a'la mi'n-nübelâ*, 1/264.

ağzı uzun bir gömlek gördüğünde uzun kol ağzını parmak ucu hizasından kesti.”^[117] Burada hadis senedinde bulunan Hammâd, tebeu't-tâbiîn'den olup^[118] Zeyd b. Ali ise tâbiündendir. Yani bu hadis maktu olarak bize ulaşmıştır.

Alâ b. Hadramî'nin, Bahreyn valiliği sırasında Hz. Peygamber'e yazdığı bir mektubunda, önce kendi adını daha sonra mektubun muhatabı olan Hz. Peygamber'in adını yazdığı rivayet edilmiştir. Alâ b. Hadramî'nin bu davranışının o günkü teamüllere uygun olduğu belirtilmiştir.^[119] Oğlunun rivayet ettiği bu hadis de diğerleri gibi mevkuf olarak bize ulaşmıştır. Söz konusu rivayette Alâ'nın oğlu: “Babam, Hz. Peygamber'le mektuplaşırken, mektubunda hitaba kendisiyle başladı.”^[120] diyerek haberi babasından işittiğini belirtmiştir. Araplar birine mektup yazdıkları zaman, özellikle itibarlı ve saygı değer birisine yazıyorlarsa, filandan falana şeklinde ifade ederlerdi. Alâ b. Hadramî de Hz. Peygamber'e yazdığı bir mektubunda hitaba “Alâ b. Hadramî'den Allah'ın Resûlü Muhammed'e” şeklinde ifade ederek başlamış ve teamüllere uymuştur.^[121]

Rivayetlere dikkat edildiğinde Alâ'nın aslında Hz. Peygamber'den bir hadis rivayet ettiği, yine rivayet ettiği zannedilen bazı hadislerin senedlerine bakıldığında Alâ'nın yer almadığı, bununla beraber sadece muhtevalarının onunla ilgili olduğu görülmektedir. Belki de bu sebeple Buhârî ve Müslim ondan bir hadis rivayet etmiştir.^[122] Bununla beraber onunla ilgili olan hadislerin, sosyal hayata dair uygulamalar noktasında rehber niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür.

Bu rivayetler dışında Alâ b. Hadramî ile ilgili Bahreyn valisi iken gönderdiği cizye ve zekât mallarıyla ilgili nakiller de söz konusudur.^[123] Bu rivayetler, Alâ'nın Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir döneminde gönderdiği malların, Medine'de dağıtım,^[124] neticeleri,^[125] haraç ve emvâl hukuku gibi konular bakımından kıymetli katkılar sunmaktadır.

[117] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/361.

[118] Mehmet Salcan, *Hammâd b. Seleme'nin Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

[119] Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Cehşiyârî, *Kitâbü'l-Vüzerâ ve'l-küttâb*, thk. Hasan ez-Zeyn (Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Hadis, 1988), 22.

[120] Ahmed b. Hanbel, *el-Muṣned*, 7/665 (No. 19502).

[121] Cehşiyârî, *Kitâbü'l-Vüzerâ*, 22.

[122] Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1/342.

[123] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Merkezî'l-Bühûs ve Tekniyetü'l-M'alûmât (Kâhire: Dâru't-Tâsil, 2012), “Rikâk”,13; Buhârî, “Megâzi”, 62; Buhârî, “Cizye”, 2; Müslim, “Zühd”, 42.

[124] Buhârî, “Cizye” 4; Buhârî, “Cizye”, 7; Buhârî, “Salât” 42.

[125] Buhârî, “Cizye” 4; Buhârî, “Şehâdât”45

Sonuç

Hız. Peygamber, 622 yılında Medine'ye gerçekleştirdiği hicretten sonra burada İslâm devletinin ve müesseselerinin temelini atıp bu devleti ileride yönetecek kadroları ve müesseselerde görev alacak memurları bizzat kendisi yetiştirmiştir.

Hız. Peygamber, Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra içte ve dışta oluşturulan istikrar ve güven ortamıyla birlikte çevre kabilelere ve büyük imparatorluklara elçiler göndererek buralardaki yöneticileri İslâm'a davet etmiştir. Araştırmamızın konusunu teşkil eden Alâ b. Hadramî'yi de bu çerçevede Bahreyn'de İranlılar adına hüküm süren Münzir b. Sâvâ'ya elçi olarak göndermiştir. Alâ b. Hadramî, Hız. Peygamber'in mektubunu Münzir b. Sâvâ ve beraberindekilere okuduktan sonra Münzir b. Sâvâ ve orada bulunanları, yaptığı konuşmasıyla etkilemiş ve İslâm'a girmelerini kolaylaştırmıştır. Böylece Hız. Peygamber'in onu seçip elçi olarak göndermesinde ne kadar isabetli bir seçim yaptığını ve bu işe ne kadar layık olduğunu göstermiştir.

Bahreyn âmîllîği ve valîliği sırasında halktan topladığı zekât ve ganimetleri, Hız. Peygamber'in tavsiyesi üzerine yine Bahreyn halkına dağıtarak halkın İslâm'a girişini hızlandırırken toplanan malın fazlasını Medine'ye göndererek savaş ve kıtlıklar sebebiyle bunalan Medinelî Müslümanların rahat bir nefes almasını kolaylaştırmıştır.

Hız. Ebû Bekir döneminde baş gösteren irtidat olaylarında ordu komutanı olarak görev alıp Bahreyn bölgesinde mürtetlerle mücadele ederek onları dize getirmiş, böylece Müslümanların daha fazla başının ağrımaya engel olmuştur.

Hız. Ömer döneminde iyi niyetle hareket ederek insiyatif alıp denizden İran'a ikinci bir cephe açma girişimi maalesef birçok Müslümanın şehadetiyle neticelenmiştir. Bununla birlikte, gerçekleştirdiği askeri operasyonunun art niyetten uzak hüsnü niyetle yapıldığını gören Hız. Ömer, onu azarlamakla birlikte Basra valiliğine atamış ancak Basra'ya giderken yolda vefat etmiştir.

Alâ b. Hadramî, Hız. Peygamber tarafından keşfedilerek kendisine verilen kâtiplik, elçilik ve valilik görevlerini hakkıyla yerine getirdiği gibi Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer dönemlerinde de komutanlık ve valilik görevlerini başarılı bir şekilde ifa etmeye devam etmiştir. Rivayet farklılıklarından kaynaklanan zaman zaman görev değişiklikleri onun azledildiği intibahı uyandırıyor gibi görünse de gerçekte o vefatına kadar gerek Hız. Peygamber gerek Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer dönemlerinde hep görevde kalmıştır. Sonuçta bu durum Hız. Peygamber, Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer'in memur seçiminde ne kadar isabetli bir tutum sergilediklerine işaret ederken, yine Alâ b. Hadramî'nin bu görevlerde ne kadar liyakat sahibi olduğunu göstermiştir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebü Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *El-Müsned*. thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ. 12 Cilt. Lübnân; Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2008.
- Afzalur Rahman. *Sîret Ansiklopedisi*. çev. Yusuf Balcı vd. 6 Cilt. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2. Basım, 1996.
- Apaydın, H. Yunus. "Humus". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/369-370. İstanbul: Divantaş, 1998.
- A'zamî, Muhammed Mustafa. "Asr-ı Saâdet'te Yazı ve Vahiy Kâtipleri". çev. Durak Pusmaz. *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*. ed. Vecdi Akyüz. 367-462. İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- A'zamî, Muhammed Mustafa. *Küttâbü'n-Nebî*. Beyrût: y.y., İlaveli Altıncı Baskı., 2003.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Fütûhu'l-büldân*. thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ' - Ömer Enîs et-Tabbâ'. Beyrût: Müessesetü'l-Maârif, 1987.
- Buhârî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Merkezü'l-Bühûs ve Tekniyetü'l-M'alûmât. 10 Cilt. Kâhire: Dâru't-Tâsil, 2012.
- Cehşiyârî, Ebî Abdillâh Muhammed b. abdillâh. *Kitâbü'l-vüzerâ ve'l-küttâb*. thk. Hasan ez-Zeyn. Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Hadis, 1988.
- Çavuşoğlu, Mustafa. "Üseyd b. Hudayr'ın Hz. Ebü Bekir'in Halife Seçilmesindeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme = On the Role of Usayd b. Khudayr in the Election of Abu Bakr as A Caliph". *İslâm San'at Tarih Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi (İSTEM)* 24 (2014), 209-221.
- Dımaşkî, Muhammed b. Sâlih. *Peygamber Külliyyatı*. çev. Recep Doğru - Halil İbrahim Kaçar. 12 Cilt. İstanbul: Ocak Yayınları, 2. Basım, 2006.
- Emîn, Ahmed. *Fecru'l-islâm*. Beyrût: y.y., 1969.
- Erkal, Mehmet. "Asr-ı Saâdet'te Vergi". *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*. ed. Vecdi Akyüz. 179-239. İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- Erkal, Mehmet. "Ganîmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/351-354. İstanbul: Divantaş, 1996.
- Halebî, Ali b. Burhâneddin. *İnsânü'l-'uyûn fî sîret-i emîni'l-me'mûn*. thk. Seyyid Ahmed ez-Zeynî Dahlân. 3 Cilt. Mısır: Muhammed Efendi Mustafa matbaası, ts.
- Halîfe b. Hayyât, Ebü Amr. *Târîhu Halîfe b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziyâ 'Umerî. Riyâd: Dâru Taybe, 2. Basım, 1985.
- Halife b. Hayyât, Ebü Amr b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî. *Kitâbü't-Tabakât*. thk. Ekrem Ziyâ 'Umerî. Bağdâd: Matbaatü'l-Ânî, 1967.
- Hamîdullah, Muhammed. *el-Vesâiku's-siyâsiyye*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Kitabevi, 1997.
- Hamîdullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti)*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayımcılık, 5. Basım, 1991.
- 'İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdullah b. Sâlih el-Küfî. *Ma'rîfetü's-sikât min ricâli ehli'l-'ilmi ve'l-hadîs ve min duaîfâ ve zikri mezâhibihim ve ahbârihim*. thk. Abdülalîm Abdülazîm Bestevî. 2 Cilt. Mekke: y.y., 1404.
- İbn Abdîrabbih, Ebü Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî. *el-İkdü'l-ferîd*. Beyrût: Mektebetü'l-Nehzatü'l-Mısrıyye, 2. Basım, ts.
- İbn Abdülber, Ebü Ömer Yusuf b. Abdullah. *el-İsti'âb fî ma'rîfeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ceyl, 1992.
- İbn Habîb, Ebü Câfer Muhammed (v. 245/887). *Kitâbu'l-muhabber*. Thk. İlse Lichtenstadter. Beyrût: Dâru'l-Afâkı'l-Cedîde, trh.

- İbn Hacer, Şihâbüddin Ebî'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Kinânî el-Askalânî. *Tehzîbü't-tehzîb*. thk. İbrâhîm ez-Zeybek - 'Âdil Mürşid. 4 Cilt. Dimaşk: Müessesetü'r-Risâle, 2014.
- İbn Hacer, Şihâbüddin Ebî'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Kinânî el-Askalânî, (v. 852/1448-1449). *el-İsâbe fî temyizi's-sahabe*. Mısır: Yayıncı yok, 1939.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî. *Cevâmî'u's-sîre ve hamsü resâile uhrâ*. thk. İhsân Abbâs - Nâsirudin el-Esed. Mısır: Dâru'l-Mearif, ts.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebî Hâtim. *Kitâbü's-Sikât*. 10 Cilt. Haydarâbat: Dâiratü'l-Mearifi'l-Osmâniyye, 1973.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrût: ed-Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Basım, 1990.
- İbn Hurdâzbih, Ebû'l-Kâsım Ubeydullâh b. Abdillâh b. Hurdâzbih (öl. 300/912-913). *el-Mesâlik ve'l-memâlik. Ebî'l-Ferec Kudâme b. Caferin Kitâbu'l Harac İsimli Eserinden Derleme*. ed. M. J. De Goeje. y.y.: Brill Matbaası, 1889.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdülkâdir Arnavut - Ma'rûf Beşâr 'Ivâd. 20 Cilt. Beyrût: Dâr-u İbn Kesîr, Özel Baskı., 2015.
- İbn Kuteybe, Ebî Muhammed Abdullah b. Müslim (v.276/889). *el-Meâ'rif*. Thk. Muhammed İsmail Abdullah es-Sâvî. Beyrût: Dâru İhyâ'u't-Turâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1980.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Kazvîni. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Merkezü'l-Bühûs ve Tekniyetü'l-M'alûmât. 4 Cilt. Kâhire: Dâru't-Tâsil, 2014.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî ez-Zührî. *Kitâbü't-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 10 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001.
- İbn Seyyidünnâs, Ebû'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî. *U'yunu'l-eser fî funûni'l-megâzî ve's-şemâil ve's-siyer*. thk. Muhammed el-'İd el-Hatrâvî - Muhyiddîn Mestû. 2 Cilt. Medîne-Dimaşk: Mektebetü Dâru't-Türâs-Dâru İbn Kesîr, ts.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Ebî'l-kerem Muhammed b. Muhammed b. Ebî Abdülkerîm b. Abdilvâhîd eş-Şeybânî. *el-Kâmil fi't-târih*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2012.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. 1 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2012.
- Kalkaşandî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali. *Nihâyetü'l-ereb fî ma'rifeti ensâbi'l-arab*. thk. İbrahim İbyârî. Beyrût: Dâru'l-Kitâbü'l- Benânîn, 2. Basım, 1980.
- Kallek, Cengiz. "Asr-ı Saâdet'te Devlet Piyasa ilişkisi". *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*. 403-473. İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- Kapar, Mehmet Ali. "Asr-ı Saâdet'te Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler". *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*. 367-375. İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- Keftâr, Ahmed el-. *Sîret-ü Rasûlillah*. Dimeşk: Dâru-Nûr, 1993.
- Kehhâle, Ömer Rızâ b. Muhammed b. Râğîb b. Abdulğaniy el- (öl. 1408/1987). *Mu'cemu kabâli'l-arab el-kadîme ve'l-hadîse*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 7. Basım, 1994.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdülkebîr. *et-Terâtibü'l-idâriyye ve'l-amâlât ve's-sınâât ve'l-metâcir ve'l-hâle-tül-ilmîyye elleti kânet alâ ahdi te'sîsil-medineti'l-islâmiyye fi'l-Medînetil-münevvereti'l-ilmîyye*. Beyrût: Dâru'l-Erkam, 2. Basım, 1993.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Kâtip". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/53-55. Ankara: Divantaş, 2002.

- Makrızî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali Abdülkâdir b. Muhammed. *el-İmtâ'u'l-esmâ'*. thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysî. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Hüseyin. *et-Tenbîh ve'l-işrâf*. thk. Abdullah İsmail es-Sâvî. Kâhire: Mektebetü'ş-Şarkı'l-İslâmiyye, 1938.
- Mizzî, Hâfız Cemâlüddîn Ebû'l-Haccâc Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. thk. Merkezü'l-Bühûs ve Tekniyetü'l-M'alûmât. 8 Cilt. Kâhire: Dâru't-Tâsil, 2014.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn b. Şerîf. *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*. 4 Cilt. Beyrût-Lübnan: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Nuveyrî, Ahmed b. Abdulvehhâb b. Muhammed b. Abdüddâim el-Kuraşî (v. 773). *Nihâyetü'l-ereb fi fümûni'l-edeb*. Kâhire: Dâr el-Kütüb el-İlmiyye, 1423.
- Önkâl, Ahmet. "Alâ b. Hadramî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/310. İstanbul: Divantaş, 1989.
- Özkuyumcu, Nadir. "Hilf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/29-30. İstanbul: Divantaş, 1998.
- Poyraz, Mevlüt. "Alâ' b. el-Hadramî'nin İslâm Tarihindeki Yeri = The Place of Alâ b. al-Hadramî in the History of Islam". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)* 52 (2019), 311-333.
- Salcan, Mehmet. *Hammâd b. Seleme'nin Hayatı ve Hadis İlimindeki Yeri*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Süheylî, Ebi'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed b. Ebi'l-Hasen el Has'amî. *er-Ravdü'l-ünüffî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyyeti li'bni Hişâm*. thk. Abdurrahmân el-Vekîl. 7 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000.
- Şen, Ziya. "Vahiy Kâtipliği Müessesesi". *Ondokuz Mayıs üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yayınları* 30 (2011), 185-210.
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Maârif, 2. Basım, 1967.
- Vâkıdî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer Vâkıd. *Kitâbü'l-Megâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1966.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebi Ya'kûb b. Cafer b. Vehb İbn Vâzih (v.292/905). *Târîhu'l-Ya'kûbî*. Thk. *Abdü'l-Emîr Mühennâ*. Beyrût: Şirketü'l-A'lâmî, 2010.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemü'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1977.
- Yeniçeri, Celal. "Asr-ı Saâdetde Devlet Bütçesi". *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdetde İslâm*. 245-395. İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnaût. 25 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1982.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, (v.748/1374). *Târîhu'l-İslâm*. Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî. Beyrût: Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, 2. Basım, 1997.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris. *el-A'lâm Kâmûsü terâcim li-şerhi'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müteşrikân*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlmü'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

